

JOHN STUART MILL'İN ERDEM TEORİSİ VE ARAÇSALLAŞTIRILMIŞ ERDEMLER

Metin AYDIN*

Öz

Ahlak alanında son iki yüz yılın önde gelen teorilerinden biri olan faydacılığın en önemli iki figürü Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'dir. Bu iki düşünür, faydacı teori ile ilgili olarak, birçok konuda hem fikir olmalarına rağmen, bazı hususlarda fikir ayrılıkları yaşarlar. Bu hususlardan en önemlisi, teorinin en temel kavramı olan haz konusundadır. Mill, Bentham'ın aksine hazlar arasında niceliğin yanında niteliksel bir ayrıma da gider ve hazları yüksek ve alçak hazlar olmak üzere ikiye ayırır. Bu ayrım, Mill'in erdem teorisine genel şeklini verir. Onun erdem teorisine göre, insanlar sadece mutluluğu arzular ve bunun dışında erdemler de dâhil olmak üzere arzulanan her şey, temelde mutluluğa araç olmaları bakımından arzulandır. Fakat diğer taraftan Mill, erdemlerin sırf kendilerinde arzullanması gereken amaçlar olduğunu da iddia eder. Mill'in bu yaklaşımı erdemlerin aynı anda hem araç hem de amaç olmaları gibi paradoksal bir duruma neden olur. Bu paradoksal durum, yorumcular tarafından çeşitli açılardan eleştirilir. Bu eleştirilerin temelini, amaç ile araç arasındaki ayrımın ortadan kalktığı, erdemlerin Mill tarafından hem amaç hem de araç olarak kabul edildiği iddiası oluşturur. Bu makale, erdemler her nasıl anlaşılırsa anlaşılınsın Mill'in sisteminde sadece araçsal bir değere sahip olduğu iddiasını gerekçelendirir.

Anahtar Kelimeler: Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Faydacılık, Mutluluk, Erdem.

John Stuart Mill's Virtue Theory and Instrumentalized Virtues

Abstract

Jeremy Bentham and John Stuart Mill are two of the most important figures of utilitarianism, one of the foremost theories of morality in the last two hundred years. These two thinkers have disagreements on utilitarian theory in some respects, although they agree on many issues. The most important of these issues is the concept of pleasure, which is the most basic concept of the theory. Mill, in contrast to Bentham, also makes a qualitative distinction between pleasures in addition to quantity and divides pleasures into higher and lower pleasures. This distinction gives the general form of Mill's virtue theory. According to his virtue theory, people only desire happiness, and all that is desired, including virtues, is basically desirable in terms of being a means for happiness. But on the other hand, Mill also claims that the virtues are the aims to be desired in themselves. This approach of Mill leads to a paradoxical situation in which virtues are at the same time both means and aims. This paradoxical situation is criticized by interpreters from various aspects. The basis of these criticisms is that the distinction between means and aims has been removed, and the virtues are claimed by Mill as both aims and means. This article justifies the assertion that regardless of how virtues are understood, they only have instrumental value in Mill's system.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Keywords: Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Utilitarianism, Happiness, Virtue.

---

* Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı (metina@sakarya.edu.tr).

Giriş

Faydacılık, Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından 18.yy.'ın sonları, 19.yy.'ın başlarında sistemleştirilen ve son iki yüz yıldır ahlak alanının önde gelen etik teorilerden biridir. Bu teorinin kurucusu her ne kadar Bentham olsa da onun öğrencisi olan John Stuart Mill (1806-1873), bu gelenek içerisinde en az Bentham kadar önemli bir figürdür. Bu teorinin temelini “en yüksek mutluluk ilkesi (*the greatest happiness principle*)” de denen “fayda ilkesi (*the principle of utility*)” oluşturur. Birbirinin alternatifi olan eylemler arasından, en yüksek sayıda insan için en büyük mutluluğu ortaya çıkaran eylemin seçilmesini salık veren bu ilke, sistem içerisinde eylemlerin ahlaki açıdan doğruluk standardı olarak iş görür. Buna göre, eğer bir eylem fayda ilkesine uygun bir davranış ise ahlaki olarak doğru, aksi durumda ise yanlış olur. Faydacı teoride mutluluk, tüm eylemlerin kendisine yöneldiği nihai amaçtır. Mutluluk, hazzın acı üzerine baskın olma durumunu ifade eder. Bu anlamda mutluluğun tek içeriği hazdır. Bu teoride mutluluk, haz ve fayda kavramları eş anlamlı olarak kullanılır. Buna göre, bir kimsenin bir eylemden fayda temin ettiğini ifade etmek, bu kişinin eylemden haz aldığı anlamına gelir. Bu yaklaşımın temelinde faydacı teorinin insan algısı yatar.¹

Teorinin kurucusu Bentham, en önemli eseri olan *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*'a bu algıyı çok net biçimde ortaya koyan şu çarpıcı ifadelerle başlar: “Doğa (*Nature*) insanoğlunu iki egemen efendinin (*two sovereign masters*) emri altına vermiştir, haz ve acı. Ne yapmamız gerektiğini (*ought*) ve ayrıca ne yapacağımızı sadece bunlar belirlerler.”² Bentham'ın bu yaklaşımı, haz ve acı kavramlarını sistem içerisinde yegâne ölçüt haline getirir. Bunun bir sonucu olarak o, eylemlerin sadece ortaya çıkardıkları haz ve acı temelinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Ona göre hazlar arasında sadece niceliksel birtakım farklılıklar bulunur. Bunun dışında hazlar arasında herhangi niteliksel bir ayrıma gitmenin imkânı yoktur. Bu durumu Bentham'ın şu ifadeleri oldukça net biçimde ortaya koyar: “Ön yargı bir yana bırakılırsa, *push-pin*³ oyunu, müzik ve şiir sanatıyla eşit değere sahiptir. Eğer *push-pin* oyunu daha fazla haz sağlıyorsa o zaman daha değerlidir. (...) Eğer şiir ve müzik, *push-pin* oyununa tercih edilecekse, bu ancak tatmin

- 1 Faydacılık ile ilgili daha geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: Ernest Albee, *A History of English Utilitarianism* (New York: The Macmillan Co., 1902); Thomas Rawson Birks, *Modern Utilitarianism* (London: MacMillan, 1874); Frederick Rosen, *Classical Utilitarianism from Hume to Mill* (London: Routledge, 2003); Tim Mulgan, *Understanding Utilitarianism* (U.K.: Acuman Publishing, 2007); Ben Eggleston - Dale E. Miller, *The Cambridge Companion to Utilitarianism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).
- 2 Jeremy Bentham, “An Introduction to Principles of Morals and Legislation,” *The Works of Jeremy Bentham* içinde, ed. John Bowring (New York: Russel&Russel Inc., 1962), 1:2.
- 3 16. yy ile 19. yy. arasında oynanan bir tür çocuk oyunu. Felsefi eserlerde genel olarak değersiz bir eğlence biçimini ifade etmek için kullanılır.

edilmeleri en zor olan kişileri tatmin etme açısından yapılacak bir kıyaslamadan sonra olmalıdır."⁴

Bentham'ın bu düşünceleri kendi döneminde faydacı teorinin oldukça sert eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Bu eleştirilerden en meşhuru 19.yy. İngiltere'sinin ünlü muhafazakârı Thomas Carlyle (1795-1881) tarafından yapılan, "domuz felsefesi (*the pig philosophy*)" eleştirisidir.⁵ Bu eleştiriye göre faydacılık, insanı sadece kendi hazzının peşinden giden bir hayvan derekesine düşürür. Dolayısıyla bu teori mevcut haliyle insandan çok hayvanlara hitap eden bir teoridir.⁶

Bu eleştiriden de anlaşılacağı üzere ortaya çıktığı dönemde faydacı teorianin hemen kabul gördüğünü söylemek çok mümkün değildir. Faydacılığın bu durumundan rahatsız olan Mill, hocasından tevarüs ettiği mirasta bazı değişiklikler yaparak, hem faydacılığın toplum içerisindeki kötü ününü ortadan kaldırmak istemiş hem de faydacı teoriye ilişkin yanlış anlamaların önüne geçmeye çalışmıştır. Mill, bu yanlış anlamaların temeli olarak Bentham'ın kullandığı üslubun ve yaklaşımındaki sertliğin etkili olduğunu düşünür.⁷ Bu temelde Mill, faydacı teorianin Benthamcı yorumunda bazı radikal değişikliklere imza atar. Bu değişikliklerden en önemlisi haz konusundadır. Mill, selefının aksine⁸ hazlar arasında niceliğe ek olarak niteliksel bir ayrımı da mümkün

4 Jeremy Bentham, "The Rationale of Reward," *The Works of Jeremy Bentham* içinde, ed. John Bowring (London: William Tait, 1953), 2:253.

5 J.M Robson, "Textual Introduction," *The Collected Works of John Stuart Mill* içinde, ed. J.M Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 10:xxxiv.

6 Carlyle'in eleştirisi yanında faydacılık, şu ifadelerle de eleştirilmiştir: faydacılık, (1) değersiz bir felsefedir, haz istisna olmak üzere çok az şeyi dikkate almaktadır; (2) bencil bir felsefedir, sadece kendi mutluluğumuzu dikkate alır; (3) hayali, saçma felsefedir, standartlarının yüksekliği dikkate alındığında, genel mutluluk için ortaya koyduğu öğreti imkânsız bir taleptir; (4) Tanrısız bir felsefedir; (5) hissiz bir felsefedir, insanları serinkanlı yapan ve sempati duygularını ortadan kaldıran bir felsefedir; (6) amaca uygunlukla ilgili bir felsefedir, gerçekten ve kalıcı şekilde işe yarar olmak yerine aniden ve hemen işe yarar olmayı öğretir; (7) bir hesap felsefesidir, hem imkânsız hem de arzu edilir olmayan şeyi talep etmektedir, yani eylemde bulunacağımız vakit, duyguları yok sayarak, muhtemel sonuçların nihayetsiz çeşitlerini incelememizi talep etmektedir. (8) insanı otomatlaştırır bu nedenle duygusuz ve kültürsüz bir felsefedir. John Grote, *An Examination of Utilitarian Philosophy* (Cambridge: Delighton, Bell and Co, 1870), 14-15.

7 Mill, hocası Bentham'ın düşüncelerine ilişkin biri 1833 diğeri 1838 yılında iki makale kaleme alır. Bu makalede hocasının faydacı teoriye ilişkin yaklaşımına ciddi eleştiriler yönelir. Bu eleştiriler yazımızın konu sınırı içerisinde olmadığı için bunlara yer vermiyoruz. Ancak eleştiriler için bkz. John Stuart Mill, "Remarks on Bentham's Philosophy," *The Collected Works of John Stuart Mill* içinde, ed. J.M. Bowring, (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 10:5-18 ; John Stuart Mill, "Bentham," *The Collected Works of John Stuart Mill* içinde, ed. John Bowring (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 10:77-115 .

8 Bentham'a göre hazlar arasında salt niceliksel temelde şu yedi kıstasa göre bir karşılaştırma yapılmalı ve buna göre bir karara varılmalıdır: Hazzın ya da acının 1. "yoğunluğu (*intensity*)," 2. "süresi (*duration*)," 3. "kesinliği ya da muğlaklığı (*certainty or uncertainty*)," 4. "yakınlığı ya da uzaklığı (*propinquity or remoteness*)," 5. "doğurganlığı yani bu hazzı başka bir

görür ve hazları “yüksek (*the higher pleasures*)” ve “alçak hazlar (*the lower pleasures*)” olmak üzere ikiye ayırır. Yüksek hazlar, entelektüel yetilere hitap eden hazları ifade ederken, alçak hazlar ise daha çok bedensel hazlara tekabül eder. Mill, ahlak alanında amaçlanması gereken hazların, yüksek hazlar olduğunu, gerçek mutluluğun ancak bu hazların temin edilmesiyle elde edilebileceğini savunur.⁹ Bu ayrımın arka planında Bentham’ın adalet, özgürlük, eşitlik, güzellik gibi erdemleri hazza indirgeyen, bu erdemleri araçsallaştıran yaklaşımının önüne geçme kaygısı bulunur.

İşte bu makalede, Mill’in benimsediği erdem teorisinin, Bentham’ın erdemleri araçsallaştıran yaklaşımından kurtarıp, kendinde bir amaç haline getirmeyi başarıp başaramadığını konu edineceğiz. Makaledeki amacımız, ülkemizdeki faydacı teoriye ilişkin literatüre katkı yapmak ve benzer ahlaki tartışmalara yeni bakış açıları sunmaktır. Bu amaçla makalede ilk olarak Mill’in erdem teorisini genel hatlarıyla betimleyeceğiz, ardından onun erdem teorisinde ortaya çıkan problemleri, eleştirmenlerin yorumları üzerinden tartışacak ve son olarak da bu konudaki kendi değerlendirmemizi ortaya koyacağız. Makaledeki temel iddiamız, Mill’in erdem teorisinin, erdemlerin araçsallaştırılmasına mani olmadığı, onun sisteminde, tıpkı Bentham’da olduğu gibi, erdemlerin ancak ve ancak araçsal bir değere sahip olduğudur.

Şimdi Mill’in erdem teorisini ele alacağımız ilk bölüme geçebiliriz.

1. Mill’in Erdem Teorisi

Mill’in erdem teorisi, insana dair algısı ile yakından ilişkilidir. Mill de tıpkı Bentham gibi insanın temelde bencil bir doğaya sahip olduğunu düşünür. Bu düşüncesinin altında ise Bentham ve babası James Mill (1773-1836)’den tevârüs ettiği “çağırışmıcı psikoloji (*associationism*)” yatar.¹⁰ Bu nedenle Mill’in erdeme ilişkin görüşlerini ele almadan evvel kısaca bu teoriden bahsetmenin, tartışmanın devamı için önemli olduğunu düşünüyoruz.

---

hazzın takip etme durumu (*fecundity*),” 6. “saflığı yani içinde hazza karşı başka herhangi bir duygu barındırmaması (*purity*),” 7. “kapsamı yani etkileyeceği insan sayısı (ya da duygulu varlık sayısı) (*extent*).” Bentham, “An Introduction to Principles of Morals and Legislation,” 1:16. Bentham’ın hazlar arasındaki tasnifi ile ilgili olarak daha detaylı bir tartışma için bkz.: Metin Aydın, “Jeremy Bentham’ın Ahlak Anlayışı ve Felicific Calculus,” *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı III* içinde, ed. Ümit Güneş (İstanbul: İlem, 2013), 601-617.

9 John Stuart Mill, “Utilitarianism,” *The Collected Works of John Stuart Mill* içinde, ed. J.M. Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 10:212. Mill’in hazlar arasındaki tasnifi ile ilgili olarak daha detaylı bir tartışma için bkz.: Metin Aydın, “Mutlu Budala mı Mutsuz Sokrates mi: John Stuart Mill’in Ahlak Teorisinin Faydacı Karakteri ve Hazları Tasnifi,” *Kutadgu Biliğ Dergisi*, sy. 35 (2017): 121-148.

10 Hartley, “Çağırışmıcı psikoloji (*Associationism*)”yi *Observations on Man* adlı eserinde geniş olarak ele almıştır. Temel düşüncesine göre; öğrenmenin, entelektüel gelişimin ve davranışın temelinde çağırışım yatar. Bkz. David Hartley, *Observations on Man* (Florida: Scholars’ Facsimiles & Reprints, 1966); Benzer şekilde James Mill de *Analysis of the Phenomena of the Human*

1.1. Çağrışımçı Psikoloji

Çağrışımçı psikoloji, insan zihnini boş bir levha gibi kabul eder. Doğumla birlikte başlayan deneyimlerle insan, bu boş levhayı doldurmaya başlar. Deneyimler arası ilişkiler, nesnelere arası neden-sonuç ilişkisini kavramamızı sağlar. Söz gelimi, sürekli olarak ateşin sıcaklığını deneyimleyen bir zihin, sıcaklığın nedeninin ateş olduğunu bu deneyimler sayesinde kavrar.¹¹ Bunun en iyi örneği bebeklerdir. Bebekler ilkel duyularla işe başlarlar ve haz-acı verici deneyimler yoluyla "fikirlere (*idea*)" ulaşırlar. Mekânda ve zamanda benzerlik ya da yakınlık yoluyla basit duyu ideleri daha karmaşık ideler halini alır. Hafıza, hayalgücü, soyutlama, tümevarım gibi yetilerle gündelik bağlantıları içeren inançlara ulaşılır ve insanın psikolojik yaşamı bu şekilde zenginleşir. Haz ya da acılar, aslında nötr olan eylemleri, ide, inanç durumları ile kurulan çağrışımlarla haz ya da acı verici hale getirirler.¹²

Mill'e göre, çağrışım sıklıkla, yarı kimyasal bir süreç gibi işler. Buna göre birçok izlenim ya da ide zihinde bir arada ortaya çıktığında, bazen kimyasal kombinasyonlara benzer süreçler ortaya çıkar. İzlenimler çok fazla deneyimlendiğinde, bunlardan her biri, bütün grubun hazzı ve hemen ortaya çıkan bu çağrışımın fikri olarak hatırlanır. Bu ideler, bazen birbirleri içerisinde erirler ve ayrı ayrı değil de tek bir şeymiş gibi görünürler. Bu anlamda Mill'in ahlak felsefesi açısından çağrışımçı psikolojinin adeta Arşimet noktası olduğu iddia edilebilir. Çünkü Mill, bu teori sayesinde zihin yapısının dış uyaranlar tarafından şekillendirildiği iddiasını dillendirebilmektedir.¹³

Bu teorinin en temel noktası, deneyimlerin birbirleriyle sadece haz ya da acı yaşantılarıyla ilişkilendirilebilecekleri iddiasıdır. Çağrışımçı teoriye göre haz ve acı yaşantısı olmadan herhangi iki fikrin bir araya gelmesi mümkün değildir. Buna göre hiç kimse, herhangi bir şeyin haz ve acı ile bağlantılı hale geldiği geçmiş bir yaşantı olmaksızın, bunları arzular duruma gelemmez. Dolayısıyla geçmişte yaşanan ve sonucunda haz elde edilen deneyim, bu kişinin zihninde hazla ilişkilendirilmekte ve söz konusu eyleme ya da nesneye yönelik bir "arzu" ortaya çıkmaktadır. Ters bir durumda ise yani sonucunda acı ortaya çıkan bir deneyim, bu kişinin zihninde acı ile ilişkilendirilmekte ve bahse konu olan eyleme ya da nesneye yönelik bir "kaçınma" ortaya çıkmaktadır. Sürekli olarak yaşanan bu deneyimlerden sonra arzulanır hale gelen

Mind adlı eserinde bu teoriyi ele alır. Bkz. James Mill, *Analysis of the Phenomena of the Human Mind* (London: Longmans Greens Reader and Dyer, 1878).

11 Roger Crisp, *Mill on Utilitarianism* (New York: Routledge, 1997), 85; Terence Ball, "Psychology, Associationism, and Ethology," *A Companion to Mill* içinde, ed. Christopher Macleod - Dale E. Miller (U.K.: Wiley Blackwell, 2017), 146.

12 Henry West, *An Introduction to Mill's Utilitarian Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 136.

13 Wendy Doner, "Mill's Utilitarianism," *The Cambridge Companion to Mill* içinde, ed. John Skorupski (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 258.

şeye, bir süre sonra hazzın ya da acının eşlik etmesine dikkat edilmez ve bu şey sırf kendinde arzulanır hale gelir. Bu nedenle, Mill'in teorisine göre, bir şey ile ilgili olarak en az bir kez ya haz ya da acı ile ilişki kurulmaksızın, bu şeyin amaç olarak arzulanması mümkün değildir. Bir başka deyişle psikolojik olarak bir şeyin amaç olarak arzulanması, haz ve acıdan bağımsız olarak imkânsızdır.¹⁴ Mill bu konuda şöyle söyler:

İnanıyorum ki, tarafsız bir şekilde müracaat edildiğinde, bu delil kaynakları ortaya çıkaracaktır ki, bir şeyi arzulamak ile bu şeyi haz verici bulmak, bir şeyden kaçınmak ile bu şeyin acı verici olduğunu düşünmek, tamamıyla ayrılmaz bir fenomendir ya da daha ziyade aynı fenomenin iki farklı yönü; sıkı manada aynı psikolojik olgunun iki farklı durumudur. Bir nesnenin (sonuçları dikkate alınmaksızın) arzulanır (*desirable*) olduğunu düşünmek ve bu şeyi haz verici bulmak, bir ve aynı şeydir ve bir şeyi, bu şeyin haz verici olduğu fikrinden bağımsız olarak, arzulamak, fiziksel ve metafiziksel imkânsızlıktır.¹⁵

Görüldüğü üzere Mill, çağrışımçı psikolojiden hareketle arzu ile haz arasında zorunlu ve evrensel bir bağ olduğunu düşünür. Bu manada biri olmadan diğersinin olmasının imkânsızlığını açık bir biçimde vurgular.¹⁶ Mill'in hem insanın temelde bencil bir doğaya sahip olduğu iddiası hem de arzu ile haz arasında kurduğu bu zorunlu ilişki, onun erdem teorisini şekillendirir. Bu bağlam onun erdem teorisine taşındığında haz, dolayısıyla da mutluluk insanın arzulanabileceği tek arzu nesnesi olarak karşımıza çıkar. Bu yaklaşım onun faydacı teoriyi tanımladığı şu ifadelerinde net biçimde ortaya çıkar: "Faydacı doktrin şudur ki mutluluk amaç olarak arzu edilirdir ve arzu edilmeye değer (*desirable*) olan tek şeydir. [Mutluluk haricindeki] diğer tüm şeyler, sadece bu amaca araç olmaları bakımından arzu edilmeye değerdirler."¹⁷

14 West, *An Introduction to Mill's Utilitarian Ethics*, 180.

15 Mill, "Utilitarianism," 10:237-238.

16 Bu arada dikkatli bir okuyucu Mill'in pasajda kullanmış olduğu bir kavramı hemen fark edecektir. Bu kavram "metafiziksel" kavramıdır. Yukarıda ifade edildiği üzere Mill'in sisteminde metafiziğe yer olmamasına karşın, pasajda bu tür bir kavram seçimi yorumcuların ilgisini çekmiştir. Bazı yorumcular bu kavramla Mill'in "psikolojik imkânsızlığı" kastettiğini söylerken, diğer bazı yorumcular ise bunun "mantıksal imkânsızlık" anlamında kullanıldığını iddia ederler. Bu konuyla ilgili olarak ise West pasajın 21.yy okuyucusu için kesinlikle kafa karıştırıcı olduğunu söyler. Çünkü "metafizik" kavramı o günden bugüne bir değişim yaşamıştır. Ona göre Mill'in burada yapmaya çalıştığı şey, kavramların anlamlarını ortaya koymak değildir, fakat iç gözlemlerle doğrulanabilecek empirik bir genelleme yapmaktadır. Dolayısıyla Mill "metafizik" kavramını ister "psikolojik" ister "mantıksal" anlamda kullansın, ifade etmek istediği şey arzu ile haz arasındaki ilişkinin keyfiyetidir. Bkz. : Alan Ryan, "Mill and The Naturalistic Fallacy," *Mind* 75, sy. 299 (1966): 422-425; G.W. Spence, "The Psychology Behind J.S. Mill's Proof," *Philosophy* 43, sy. 163 (1968): 18-28; West, *An Introduction to Mill's Utilitarian Ethics*.

17 Mill, "Utilitarianism," 10:234.

Çağrışımçı psikolojinin genel çerçevesini oluşturduğu bu insan algısı, Mill için bazı önemli problemlere neden olur. Bu problemlerden onun açısından tartışmamız en önemlisi, erdemlerin araçsallaştırılmadan faydacı sistem içerisinde nasıl dâhil edileceğidir. Çünkü eğer Mill, erdemleri mutluluğa araç olmaları bakımından arzulanır olarak kabul ederse, bu noktada herhangi bir sorun ortaya çıkmaz; fakat bu durumda selefi Bentham'la aynı konuma düşer ve bir anlamda Carlyle'in eleştirisi makul hale gelir. Yok, eğer Mill, erdemlerin sırf kendinde arzulanır olduğunu ortaya koyarsa, bu durumda da çağrışımçı psikolojinin temel varsayımlarına muhalefet ederek, insanların haz-mutluluk dışında başka şeyleri de arzuladıklarını kabul etmiş olur. Görüldüğü üzere Mill, burada açık bir ikilem içerisindedir ve ikilemin ortaya çıkardığı gerilim, onun erdem teorisinde kendisini zaman zaman birbirleriyle çelişen yaklaşımlar olarak kendisini izhar eder.

Şimdi, böylesi bir arka plana sahip olan Mill'in erdem teorisini genel hatlarıyla inceleyelim.

1.2. Mill'in Erdem Teorisi

Mill'in ahlak teorisinde erdem, insan için alternatifleri arasında en büyük mutluluğu ortaya çıkaran eylem tarzlarını ifade eder. Buna göre erdeme uygun davranan bireyin, alternatif eylemlere nazaran daha büyük mutluluk elde etmesi beklenir.¹⁸ Mill, erdemlerin arzulanırlıklarını bu noktadan aldığını düşünür. Bu yaklaşım, onun insana dair algısı açısından ve içinde yer aldığı faydacı gelenek bakımından herhangi bir problem doğurmaz. Çünkü erdemlerin sürekli olarak ahlaki fail için haz temin edici sonuçlar ortaya koyduğu varsayılırsa, erdem ile mutluluk arasındaki bu sürekli ilişki, ikisi arasında bir bağın tesisini oldukça kolaylaştırır. Fakat bu durum, gerçek yaşamdaki pratiklerle uyumlu değildir. Erdemlerin zaman zaman ahlaki fail açısından acı verici sonuçlar ortaya koyduğu bir gerçektir. İşte bu nokta yani bu acı verici sonuçlara rağmen ahlaki olarak hala erdemın arzulanması gerektiği yaklaşımı, Mill'in benimsemiş olduğu erdem teorisinde aşması gereken en önemli sorundur.

Mill, bu sorunu ele almaya bir tespitle başlar. Buna göre insanların gündelik yaşamları incelendiğinde görülür ki insanlar haz dışında da birçok şeyi arzularlar. Erdemler, zaman zaman acı verici sonuçlar üretmelerine rağmen mutluluk haricinde arzulan şeylerin başında gelir. Mill'e göre insanların haz dışında arzuladıkları şeylere duydukları arzu tamamıyla gerçek arzulardır. Bu arzular, en az hazza duyulan arzular kadar gerçektir. Mill, mutluluk haricinde arzulan bu şeyler arasında erdemlere özel bir parantez açarak, erdemın sadece arzulanır olduğunu değil, ayrıca sırf kendinde bir amaç ola-

18 Mill, "Utilitarianism," 10:237.

rak arzulanması gerektiğini de iddia eder. Ona göre her ne kadar erdemi erdem yapan şey, mutluluğa araç olması olsa da erdemi, bu vasfını göz ardı ederek, sırf kendinde arzulanır bulmayan bir zihin, gerçek mutluluğu elde edebilecek duruma henüz ulaşmamıştır.¹⁹ Mill, erdeme duyulan bu arzunun gerçekliğinden güç alan faydacılık karşıtlarının, mutluluğun yanında, insan eylemlerinin başka amaçları da olduğunu; dolayısıyla eylemi onaylama ya da onaylamama konusunda mutluluğun tek standart olmayacağını iddia etme hakkını kendilerinde bulduklarını belirtir.²⁰ Mill'in bu tespiti ve ardından erdemlerin sırf kendinde arzulanması gerektiğine ilişkin yaklaşımı, okuyucunun da kolayca fark edebileceği gibi, oldukça kafa karıştırıcıdır. Onun bu ifadeleri zihinlerde ahlaki faile temelde iki farklı amaç öneriyormuş hissi uyandırır.

Meselenin devamında Mill, yaklaşımını biraz daha net hale getirir. Ona göre mutluluk, soyut bir fikirden ziyade, somut bir bütündür ve bu somut bütünü oluşturan içerikler farklıdır. Bu içerikler sırf kendinde arzulanır olan şeylerdir. Buradaki sorun erdemin bu içeriklerden biri olup olmadığıdır. Ona göre erdemler, doğal ve orijinal olarak mutluluğun bir kısmı değildir fakat böyle olmaya en uygun adaylardır ve erdemi sırf bu niteliğinden dolayı arzulayan kişi için erdem, mutluluğa bir araç olduğu için değil, kendinde bir amaç olarak arzulanır.²¹

Fakat bununla birlikte Mill'e göre erdem, her ne olursa olsun, nihayetinde mutluluğa araç olması bakımından arzulanır. Eğer erdem, hiçbir şeye araç olmasaydı; erdemin kendinde arzulanır olduğu iddia edilemezdi. Zira Mill'e göre erdemi arzulanır kılan şey, mutluluk ile arasında ortaya çıkan çağrışımdır. Erdem, ancak mutluluk ile çağrışım yolu ile ilişkilendirildiğinde kendinde arzulanır hale gelir ve en yoğun derecede arzulanır.²² Bu anlamda erdeme yönelik, mutluluğa katkı yapması ve acıdan korundurması haricinde orijinal bir arzu yoktur ya da ona bizi yönelten bir şey yoktur. Fakat çağrışım bu şekilde oluştuğunda, erdem kendinde iyiymiş gibi algılanır ve diğer iyi olan şeyler kadar yoğun biçimde arzulanır. Dolayısıyla erdem her nasıl anlaşılırsa anlaşılın, kendinde arzulanır tek amaç hala mutluluktur.²³

Mill, bu yaklaşımını para örneği üzerinden somutlaştırır. Orijinal olarak para, sırf kendinde ele alındığında, kendisine yönelen bir arzudan bahsetmek mümkün değildir. Para, sadece bir şeyleri alabildiği sürece değerlidir. Bu nedenle paraya duyulan arzu ancak insanı tatmin etmeye araç olmasından ileri

19 Mill, "Utilitarianism," 10:235.

20 Mill, "Utilitarianism," 10:235.

21 Mill, "Utilitarianism," 10:237.

22 Mill, "Utilitarianism," 10:236.

23 Mill, "Utilitarianism," 10:237.

gelir; yoksa bunun haricinde herhangi bir salt kendinde arzulanırlıktan bahsetmenin imkânı yoktur. Bununla birlikte para sevgisi, insanın sadece en güçlü motivasyonlarından biri değildir; ayrıca birçok durumda araç olması hususiyeti göz ardı edilerek kendinde arzulanır bir hale de gelir. İnsanlarda sıklıkla paraya sahip olma arzusu, onu kullanma arzusundan güçlü halde bulunur ve paranın ötesine yönelen tüm amaçlar ortadan kalksa bile, insanlar-daki bu arzu büyümeye devam eder. Mill, insan zihnindeki bu durumun, paranın sadece bir amaç uğruna değil, amacın bir parçası haline gelmesinin bir sonucu olduğunu savunur. Çünkü belirli bir noktadan sonra salt paraya sahip olmak, kendinde arzulanır bir hale gelir ve insanı mutlu etmeye başlar.²⁴

Mill, para için söylenebilecek olan şeylerin benzerlerinin, güç ve ün gibi insan yaşamının diğer önemli amaçları için de söylenebileceğini düşünür. Bu amaçların da arzulanırlığı, tıpkı para da olduğu gibi daha ileri bir amaç olan mutluluğa araç olmalarından kaynaklanır. İnsan, gücü ve ünü, istediği şeyleri elde etme noktasındaki işlevselliği nedeniyle arzularlar. Mill, bazı bireylerde bu işlevselliğe dayalı arzunun öyle şiddetli bir hal aldığı söyler ki bunlara duyulan arzu diğer her arzuyu bastırır. Bu durumlarda araçlar artık amacın kendisi haline dönüşür. Mill'e göre insanın bu zihni durumunu muhafaza eden tek şey, bu araçların/amaçların mutlulukla olan ilişkileridir. Çünkü insan zamanla paraya, güce ya da üne sahip olmakla mutlu olacağını düşünmeye başlarsa, bunlara sahip olamadığı anlarda da mutsuz olmaya başlar.²⁵

Fakat bununla birlikte Mill, erdem ile para, güç, ün gibi amaçlar arasında bir ayrıma gider. Ona göre, erdem dışındaki amaçlar, insanı bu amaçlar uğruna yapabileceği şeyler açısından korkulan bir birey yaparken; erdem ise insanı toplum tarafından sevilen biri haline dönüştürür. Dolayısıyla Mill, faydacı teorinin her ne kadar erdem dışındaki araçlara yönelik arzuyu, genel mutluluğa zarar verecek noktaya kadar hoş görse de erdem sevgisini diğer tüm şeylerden farklı olarak genel mutluluğa katkısı açısından sürekli olarak güçlendirilmesini talep eder ve onaylar.²⁶

Burada önemli bir soru karşımıza çıkar: "Eğer insanların arzusu sürekli olarak hazza yöneliyorsa, zaman zaman ahlaki fail için acı verici sonuçlar üreten erdemler, nasıl arzulanır hale gelebilir?". Mill, bu sorunun cevabının arzu ile irade arasındaki yapısal farklılıkta gizli olduğunu düşünür. Ona göre irade aktifken, arzu pasiftir. İrade bu aktif doğası sayesinde zaman zaman arzunun hilafına, hazzı azaltan ya da acı verici sonuçlara neden olabilen eylemleri seçebilmektedir. Başlangıçta irade, tamamıyla arzu tarafından üretilir. Bu da hazza yönelme ve acıdan kaçınma şeklinde olur. İrade, her ne kadar ilk başta arzudan ortaya çıksa da zamanla ve eğitimle kendisini bu kaynaktan kurtarır,

24 Mill, "Utilitarianism," 10:236.

25 Mill, "Utilitarianism," 10:237.

26 Mill, "Utilitarianism," 10:237.

ayırabilir. Başlarda bazı şeyleri arzu ettiğimiz için irade ederken; sonraları bu şeyleri irade ettiğimiz için arzular hale geliriz. Mill, bu süreçte alışkanlığın önemli bir rolü olduğunu savunur. Ona göre insanlar, erdemler de dâhil olmak üzere, ilk olarak hazza dayalı motivasyonla yaptıkları birçok farklı şeyi, alışkanlıkla yapmaya devam ederler. Bu durum bazen bilince bağlı olarak, bazen de bilinçten bağımsız olarak ortaya çıkar. Alışkanlık bazen o kadar güçlü bir hale gelir ki irade de alışkanlığın gücüne boyun eğer. Bunun en güzel örneği, kötü alışkanlıklar edinmiş ya da zararlı biçimde kendi isteklerine düşkün olanlarda vuku bulan davranışlardır.²⁷

Mill, insan doğasının bu yapısının insanların erdemli yapılmasında oldukça işlevsel olabileceğini düşünür. Ona göre eğer sıradan insana erdemli olmanın haz verici, aksinin ise acı verici olduğu öğretilirse, kişinin erdemli davranışları benimsemesi mümkün olur. Erdeme uygun davranışın hazla, erdeme aykırı davranışın acı ile ilişkili olduğunu, bu kişiye kendi deneyimleri üzerinden gösterildiğinde, bu sıradan insanda erdemli olmaya ilişkin bir irade ortaya çıkarılabilir. Bu durum, kişinin doğasına bir kez yerleştirildiğinde artık birey, haz ve acı kaygısı gütmeden, alışkanlığa dayalı olarak erdemli bir şekilde davranmaya başlayacaktır. Bu noktadan sonra kişi irade ve arzunun değil, alışkanlığın kontrolüne girmiş olur. Fakat insanın haz ve acı kaygısı taşımadan, erdemli bir biçimde davranıyor olması, Mill'e göre erdem kendinde arzulanır olduğunu iddia etmek için yeterli meşru zemini oluşturmaz.²⁸

Görüldüğü üzere Mill'in erdem teorisinde, selefi Bentham'dan tevarüs ettiği faydacı fikirler ile teoriye katmak istediği yenilikler arasındaki gerilim tüm açıklığıyla kendisini hissettirir. Bentham'ın erdem ile para, ün, güç vb. gibi şeylerden elde edilen hazları sadece nicelik temelinde ele alan ve bu bağlamda erdemi, mutluluk haricinde arzulan diğer şeylerle aynı seviyeye indirgeyen yaklaşımı; Mill'de yerini erdemden elde edilen hazlar ile para, güç, ün, vb. gibi şeylerden elde edilen hazlar arasındaki niteliksel ayrıma ve bu bağlamda da erdem ile mutluluk haricinde diğer arzulan şeyler arasındaki ayrıma bırakır. Bu yaklaşım, Mill'i erdemden sadece kendinde bir amaç mı yoksa mutluluğa bir götüren araçlardan yalnızca biri mi olduğuna karar vermek gibi zor bir durumda bırakır. Mill'in erdem teorisine genel bir bakış, erdemden nihayetinde mutluluğa bir araç olarak telakki edildiğini aslında açık biçimde ortaya koyar. Fakat erdemden arzulanmasına ilişkin açıklamalarının bazı kısımlarında özellikle de erdemden her ne kadar araç olsa bile sadece kendinde bir amaç olarak arzulanması gerektiğine yönelik yaklaşımı, karşımızdaki net tablonun muğlaklaştığı, kafa karıştırıcı bir hal aldığı nokta olarak kendisini izhar eder. Bu noktadaki muğlaklık, araç ile amacın birbirine karışmasına neden

27 Mill, "Utilitarianism," 10:238.

28 Mill, "Utilitarianism," 10:239.

olur. İşte yorumcular, Mill'in açıklamasındaki bu noktaya odaklanmışlar ve bu konuda farklı yorumlar dillendirmişlerdir.

Şimdi bu yorumlara göz atalım.

2. Mill'in Erdem Teorisine Yönelik Eleştiriler

Yorumcular, Mill'in erdem teorisinin en problemlı kısmının, mutluluğun tek arzulanır şey olduğu iddiası olduğunu düşünürler. Çünkü burada Mill, hem insanların gündelik yaşantılarında sadece mutluluğu arzuladıklarını ortaya koymak zorundadır hem de mutluluk dışında erdem, para, güç, ün, vb. gibi şeylere yönelen ve kendisinin de gerçekliğini kabul ettiği arzularını sistem içerisinde kalarak açıklamak zorundadır. Bu da yukarıda ifade edildiği üzere amaç-araç problemini gündeme getirir. Neredeyse bütün yorumcular, bu problemi aşmak için Mill'in yapabileceği tek şey olduğunu kabul ederler: Mutluluk ile mutluluk haricinde arzulanan şeyler arasında bir bağ tesis etmek. Bu bağın tesisi de ancak iki şekilde mümkündür: (1) ya bunları mutluluğun araçları (2) ya da mutluluğun içeriği olarak kabul etmek.

Mill'in bu bağı hangi alternatifi kullanarak tesis ettiğini ortaya koymadan önce tartışmanın temelini oluşturan arzu ile haz arasındaki ilişkinin detaylı bir biçimde incelenmesi, tartışmanın devamı için oldukça işlevsel olacaktır.

Buradaki temel sorun, Mill'in arzu ile haz arasındaki kurduğu evrensel ve zorunlu bağıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Mill, bu ikisi arasındaki bağı zorunlu olduğunu, hazzın olmadığı yerde arzudan bahsetmenin imkânsız olduğunu düşünür. Onun bu yaklaşımı, sistemde insanların arzu duydukları her şeyi haz temelli olarak açıklanmasını zorunlu kılar. Yorumculardan bazıları arzu ile haz arasındaki bu ilişkide Mill'in yanıldığını düşünürler. Bu yorumcuların en önemlilerinden biri George Edward Moore (1873-1958)'dur. Moore, arzu ile haz arasında bir ilişkinin varlığını kabul eder. Ona göre bu bağı reddetmenin bir anlamı yoktur. Fakat bununla birlikte Moore, bu bağı evrensel ve zorunlu olduğunun iddia edilmesini de çok anlamlı bulmaz. Bir haz taraftarına bir şeyi niçin arzuladığı sorulursa, Moore'a göre muhtemelen; "Çünkü bundan haz alıyorum." şeklinde bir cevap alınacaktır.²⁹ Burada herhangi bir sorun yoktur; ancak bu cevaptan hareketle arzu ile haz arasında, Mill'in yaptığı gibi, zorunlu bir bağ olduğu iddia edildiği anda problem ortaya çıkar. Bu noktadan sonra Moore, Mill'in önünde iki alternatifi olduğunu düşünür. Eğer Mill, mutluluk dışındaki şeylerin arzulanırlığını, bu şeylerin mutluluğun bileşeni olmasına bağlıyorsa, Moore'a göre söylenebilecek fazla bir şey yoktur. Bu durumda yapılacak tüm açıklamalar beyhude olacaktır. Çünkü burada mutluluk ile mutluluk haricinde arzulanan şeyleri birbirinden ayırmak mümkün değildir. Moore'a göre bu durum, tıpkı bir at ahırını ile St.

29 George Edward Moore, *Principia Ethica* (New York: Dover Pub., 1958), 68.

Paul Katedrali'nin birbirinden ayırt edilemez olduğunu söylemek gibidir. Bununla birlikte Moore, problemin çözümünde diğer alternatifin de çözümsüz olduğunu düşünür. Ona göre mutluluk haricindeki diğer şeylerin sadece mutluluğa araç olmaları bakımından arzulandığı söylemek, sadece bir şaşırtmadan yararlanmak anlamına gelir. Çünkü Mill, bu açıklamasıyla mutluluk dışındaki şeylerin hem kendilerinde birer amaç hem de mutluluğa bir araç olduğunu ifade etmiş olur. O, buradaki açık bir kısır döngünün içine düşüldüğünü iddia eder. Buna göre erdem, para, güç, ün, vb. gibi şeyler kendileri bir amaç olarak, kendilerinin bir parçası olmak suretiyle arzulanır olmaktadır. Moore, Mill'in bu döngünün fark edilmeyeceğini düşündüğünü ve gerçekten de birçok yorumcu tarafından bunun gözden kaçırıldığını iddia eder. Oysaki Moore'a göre Mill, bu açıklamasıyla amaç ile araç arasındaki ayrımı ortadan kaldırmış, örtük biçimde bir şeyin aynı anda hem amaç hem de araç olduğunu iddia etmiştir.³⁰

Açıkçası Moore'un eleştirileri Mill'in ortaya koyduğu tabloyu oldukça net biçimde özetler. Eğer Mill'in ahlak düşüncesindeki diğer yaklaşımları göz ardı edilirse, manzara tam da Moore'un ortaya koyduğu gibidir. Burada Mill, mutluluk haricinde arzulanan şeylerin arzulanırlığını açıklarken kendisini her iki durumda da içinden çıkılmaz durumlara düşürür ve her halükarda amaç ile araçlar arasındaki ayrım her iki alternatifte de ortadan kaybolur. Bu durumda da bir şeyin aynı anda hem amaç hem de araç olduğu garip bir ahlaki yaklaşım ortaya çıkar. Buradaki sorun Moore'un da oldukça yerinde tespit ettiği gibi arzu ile haz arasındaki ilişkinin mahiyetinden kaynaklanır. Moore'un bu ikisi arasındaki bağın zorunlu olmadığına ilişkin yaklaşımı, Mill'in yaklaşımının tam zıddıdır. Kanaatimizce arzu ile haz arasındaki ilişkinin zorunlu olduğunu iddia etmek ne kadar problemliyse, bu bağın zorunlu olmadığını iddia etmek de aynı derecede problemlidir. Bu noktada diğer bir önemli yorumcu olan Henry West'in yaklaşımı oldukça önemlidir.

West, meselenin daha detaylı bir araştırmaya muhtaç olduğunu düşünür. Ona göre arzu ile haz arasındaki ilişki detaylı biçimde araştırılmadan bu konuda herhangi bir yargıya varmak doğru değildir. West, söz konusu araştırmaya haz ve acıdan bağımsız olduğuna inanılan ve insanlar tarafından arzulanan bir şeyi belirleyerek işe başlar ve bu konuda Aristoteles'ten yardım alır. West, Aristoteles'in haz vermeseler bile görme, duyma, hatırlama, bilme, vb. gibi yetilerin arzulanan oldukları ile ilgili bir örneği hazcılığa karşı kullanmasından hareketle, bu yetileri araştırmasına konu edinir. Ancak West, daha en başta bu sorgulamada ele alınan yetilerin haz ve acı ile ilişkileri olup olmadıklarına dair yapılacak bir iç gözlemin çok kesin sonuçlar vermeyeceği kaydını da düşer. Buna göre örneğin "görme" yetisi, West'e göre bize sadece mavi gökyüzünü, akan nehirleri, yemyeşil ormanları ya da sevdiklerimizi

30 Moore, *Principia Ethica*, 71-72.

görmemizi sağladığı için haz verici değildir. Bunun yanında bizi başkalarına muhtaç olma açısından kurtardığı için de dolaylı olarak haz vericidir. Farz edelim ki görme yetisi bize acı versin. Hala görmeyi arzular mıydık yoksa bunu araçsal faydası için hala istemeye devam eder miydik?³¹

Araştırmasının bu aşamasında West, James Griffin'den ödünç aldığı Sigmund Freud örneğinin tartışma açısından oldukça işlevsel olduğunu düşünür. Bu örneğe göre, hayatının son dönemlerinde çok ciddi acılar çeken Freud, ağrı kesici almayı reddetmiştir. West'e göre Freud, bu tercihini muhtemelen şöyle gerekçelendirmiştir: "Düzgün bir şekilde düşünememektense, acı içerisinde düşünmeyi yeğlerim." West, bu örnek hakkında Mill'in ne diyebileceğine dair akıl yürütür ve muhtemel olan üç cevaptan bahseder: (1) Freud'un düşünmekten aldığı haz, çektiği acıdan daha fazladır. (2) Freud için insanın en temel yetisinin elinden alınacağına yönelik endişesinden kaynaklanan acının büyüklüğü, çektiği acıdan çok daha fazladır. (3) Freud, alışkanlığının kurbanıdır. Çünkü Freud, sürekli olarak entelektüel düşünmeden haz elde ettiği için, bu haz kaynağını feda etmek istememiştir.³²

West, bu örnekten hareketle şu soruların gündeme geldiğini belirtir: Bilme yetisi açık bir biçimde haz kaynağıdır ve insanı acıdan korur. Durum böyleyken bilmenin acı verici olduğu düşünülse ve haz beklentisinden bağımsız bir biçimde bunun arzulandığı söylenebilir mi? Bir kimse geçmişteki haz ve acı deneyimlerinden bağımsız bir biçimde tamamen işe yaramaz bir şeyi bilmeyi arzular mı? Mesela, bu odadaki moleküllerin sayısını bilmeyi arzular mıyım? West, hem Aristoteles'in örneğinden hem James Griffin'in Freud örneğinden hem de kendi sorularından hareketle arzu ile haz arasındaki ilişkinin oldukça girift olduğunu ve bu konuda kesin bir şey söylemenin oldukça zor olduğu sonucuna ulaşır.³³

Görüldüğü üzere arzu ile haz arasındaki ilişkide West, Mill ile Moore arasında üçüncü bir noktada kendisini konumlandırır. West'in bu yaklaşımı oldukça makul ve anlaşılabilir bir tavidir. Özellikle kendisinin de ifade ettiği üzere ele alınan örneklerde de karşımıza çıkan karmaşık durum, göz önüne alındığında onun bu tavrı daha anlamlı hale gelir. Bu nedenle biz de West'in benimsediği yaklaşımın bir devamı olarak, bu problemi tartışırken mutluluk haricinde arzulanan şeyler arasında niteliksel bir ayırım yapmanın, araştırmamız açısından daha işlevsel bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz. Şöyle ki mutluluk haricinde arzulanan şeyler zikredildiğinde görülmektedir ki nitelik açısından erdemlerin oluşturduğu grup ile para, güç, ün, vb.lerinin oluşturduğu grup birbirlerinden ayrılmaktadır. İlk grup nitelik olarak daha yüksek

31 West, *An Introduction to Mill's Utilitarian Ethics*, 138.

32 West, *An Introduction to Mill's Utilitarian Ethics*, 138-139.

33 West, *An Introduction to Mill's Utilitarian Ethics*, 139.

hazlar sağlarken, ikinci grup daha basit hazlar ortaya çıkarır. Ayrıca bu tasnif Mill'in hazlar arasındaki nitelik ayırımına da oldukça uygundur.

Bu bağlamda ilk olarak para ve türevlerinin oluşturduğu grubu ele alarak başlayalım, zira bu grup içerisindeki şeylerle mutluluk arasında bir bağ tesis etmek, diğer grup göz önüne alındığında daha kolaydır. Yukarıda da değinildiği üzere Mill, para arzusundan bahsederken, insanların ilk başta parayı alım gücü nedeniyle arzuladıklarını daha sonra bu alım gücünün ortaya çıkardığı haz ile para arasında kurulan çağrışım nedeniyle, paraya duyulan arzunun kaynağının insan tarafından unutulduğunu ve artık paranın sırf kendinde bir amaç olarak arzulanır hale geldiğini savunur. Bu aşamadan sonra insan sadece paraya sahip olmakla mutlu olur, parayı kaybettiğinde acı hisseder.³⁴

Yorumcular genel olarak erdemlerin oluşturduğu gruba yoğunlaşmalarına rağmen, bu grupla ilgili olarak da bazı eleştiriler yöneltilir. Bu eleştiriler genel olarak "cimri" insan özelinde gerçekleşir. Bu eleştirilenlerden biri olan Alan Ryan eleştirisine şöyle bir soruyla başlar: "Bir cimriyi para yığmaktan başka ne mutlu edebilir?" Ona göre, bu soruya verilecek olan "Cimri, paranın araçsal değerini unuttuğu için paraya sahip olmayı amaç haline getirmiştir ve kendisini de bu nedenle mutlu zannetmektedir." şeklindeki cevabı yeterli bulmaz. Çünkü altını sırf altın olduğu için arayan kişinin, mutluluğu arayan bir kişi olarak kabul edilmesi makuldür. Zira bu kişi altını mutluluğa araç olarak değil, bizatihi amaç olarak arzulamaktadır. Benzer biçimde cimri dediğimiz kişi de sadece parayı yığmakla mutlu olabilen kişidir. Ryan'a göre Mill, bu ihtimalleri gözden kaçırarak, ahlak sistemi için nihai iyi alternatiflerini bir çırpıda eleyivermiş ve "Mutluluktan başka arzulanacak şey yoktur." sonucuna kolayca ulaşmıştır.³⁵

Gordon Graham, Ryan'ın yaklaşımını bir adım ileriye götürerek, paranın ilk baştaki araçsal değerini zamanla amaçsal değere bıraktığında, Mill için işlerin karıştığını iddia eder. Çünkü Graham'a göre para bir kimse için amaç haline geldiğinde artık bu kimse sırf paraya sahip olmakla mutlu olur hale gelir. Graham, bu yorumuna Mill'in mutluluğu farklı içeriklerden oluşan somut bir bütün olduğu düşüncesinin izin verdiğini iddia eder. Graham'a göre para amaç olarak arzulanmaya başladığı andan itibaren artık mutluluğun içeriklerinden biri haline gelmiş olur. Bu durumda da artık paranın sırf kendinde arzulanır olduğunu iddia etmek makul bir iddia haline gelir. Graham bu iddiasını bir örnek üzerinden somutlaştırır. Örneğe göre, farz edelim ki paramı lüks bir araç almak için harcadım. Bu arabaya sahip olmak beni mutlu eder ya da bir cimri olarak parayı tutmak da beni mutlu eder. Bu durumda, paraya sahip olmanın bizatihi kendisi beni mutlu eden şey yani amaç haline dönüşür.

34 Mill, "Utilitarianism," 10:236.

35 Alan Ryan, *The Philosophy of John Stuart Mill* (London: MacMillan, 1970), 204.

Graham bahsi geçen durumlarla ilgili olarak, birinci durumda araca sahip olmanın mutluluğa bir araç mı yoksa mutluluğun bir içeriği mi olduğunu söylemenin pek de farkı olmadığını düşünür. İkinci durumda da aynı şey geçerlidir.³⁶

Graham'ın bu yaklaşımıyla kastettiği şey aslında, Mill'in mutluluğun araçları ile içerikleri arasındaki ayrımın başarısızlığı ya da yumuşatılmış ifadeyle müphemliğidir. Çünkü bu ayrım yapıldığında herhangi bir şey kolaylıkla aynı anda hem mutluluğa bir araç hem de sırf kendinde bir amaç haline gelebilmektedir. Dolayısıyla aslında bu ayrım Graham'a göre herhangi bir şey ifade etmez. Graham, Mill'in mutluluk ile mutluluk haricinde arzulan şeylere ilişkin şemayı uyuşturmakta başarısız olduğunu düşünür ve zikredilen bu ayırmada ısrar edilmesi durumunda mutluluğun diğer şeyler arasındaki üstünlüğünün ortaya konulmasının imkânı kalmayacağını savunur. Bununla birlikte ona göre Mill'in "araç olarak" ifadesi ile "mutluluğun içeriği olmak" ifadesi arasındaki ayrımı başarılı olsa bile aşağıda göreceğimiz gibi erdemler konusunda bu ayrım çok daha önemli problemlere kapı aralayacaktır. Çünkü bu yaklaşım mutlulukla çatışan şeylerin mutluluğun içeriği olduğunun iddia edilmesine zemin teşkil edecektir.³⁷

Graham'ın eleştirisi Ryan'ın eleştirisi dikkate alındığında daha derinlemesine ve daha etkili bir eleştiridir. Aslına bakılırsa para ve türevleri söz konusu olduğunda Mill'i köşeye sıkıştırmak son derece zordur. Zira Ryan'ın "cimri" örneği bu durumun açık bir ifadesidir. Bu örnekte ifade edilen, cimrinin bizatili paraya malik olmakla mutlu olmasından hareketle onun mutluluğu değil, paraya sahip olmayı amaçladığına ilişkin iddia oldukça zayıf bir iddiadır. Çünkü Mill'in yaklaşımı göz önüne alındığında, cimrinin bizatili parayı arzuladığını söylemek herhangi bir problem oluşturmaz. Asıl problem, cimrinin paraya sahip olmaktan haz duymadığı halde parayı yığmaya devam ettiğinin ileri sürülememesidir. Bu bağlamda Ryan, eğer cimrinin hiç haz almadığı halde, parayı yığmayı yine de arzuladığını kanıtlayabilseydi, Mill açısından problemleri bir durum ortaya çıkabilirdi. Ancak böyle bir şeyin olmadığı açıktır.

Bu konuda Graham'ın dillendirdiği eleştiri, Mill'e para ve türevleri konusunda yönlendirilebilecek belki de tek eleştiridir. Buna göre eğer para ve türevlerinin mutluluğun içerikleri olduğu kabul edilirse, bu durumda erdem ve türevleri arasında Mill'in var olduğunu iddia ettiği nitelik farkı ortadan kalacaktır. Bunun yanında mutluluğun içeriği olabilecek olan bir şeyin hem bizatili kendisi olarak hem de mutluluğa araç olarak arzulanır olduğunu savunmak yukarıda Moore'un da oldukça açık biçimde ifade ettiği gibi prob-

36 Gordon Graham, *Eight Theories of Ethics* (London: Routledge, 2004), 157.

37 Graham, *Eight Theories of Ethics*, 157.

lemli bir yaklaşımdır. Bu nedenle bize göre Graham'a Mill, cihetinden verilebilecek en makul cevap, her ne kadar Mill'in para ve türevlerinin mutluluğun içerikleri olabileceğini ima eden ifadeleri olsa da, bunları gerçek manada mutluluğun içeriği olabileceklerini düşünmediğidir. Yukarıda da değinildiği üzere Mill'in hazlar tasnifine göre para ve türevlerinin sağladığı hazlar, alçak hazlar grubunda yer alır ve Mill'in ahlaki fail için aradığı ideal hazlar bunlar değildir. Mill, ahlaki fail için genellikle entelektüel hazların oluşturduğu yüksek hazları amaç olarak belirler. Dolayısıyla para ve türevleri alçak hazlar grubunda yer aldıklarından, bunların nitelik itibarıyla mutluluğun içeriği olmaktan ziyade, ahlaki faile haz temin ettikleri için "araç" olarak değerlendirilmeleri kanaatimizce daha isabetli bir yorum olacaktır. Yorumcular için de zaten asıl problemleri kısım burası değildir. Asıl problemin ortaya çıktığı kısım, erdemlerin oluşturduğu kısmı haz temelli mutluluk anlayışıyla uyuşturmadır. Buradaki temel problem, para ve türevlerinin neredeyse hiç acıya neden olmadıkları yerde, erdemlerin neredeyse sürekli olarak ahlaki fail açısından acıya neden olmalarıdır. Bir başka deyişle, Mill açısından problem, lezzetli bir pastayı yemenin insanları mutlu ettiğini ortaya koymak değil, sonuçları ahlaki fail açısından acı verici olsa da her durumda erdemli olmanın sadece hazzı arzulanacağını iddia ettiği ahlaki fail tarafından nasıl arzulanacağını ortaya koymaktır.

Thomas Rawson Birks, Mill'in işinin oldukça zor olduğunu düşünür. Çünkü ona göre eğer erdemlerin arzulanırılığı tamamen haz üzerinden temellendirilirse ve mutluluk da anlık hazlara indirgenirse, mantıksal bir sonuç olarak erdemler haz karşısında ikincil konuma düşerler. Bu noktadan sonra haz tabiri caizse bir kral, erdemler ise bu kralın sadık hizmetkârları halini alır. Birks, Mill'in bir zihnin erdemleri sırf kendinde arzulanmadığı sürece ideal bir zihin durumuna gelemeyeceğine dair kabulünün, eylemin tek amacının mutluluk olmadığına dair bir sonuca sebebiyet verebileceğini ileri sürer. Çünkü böylesi bir durum, tasarılan ideal bir dünyada mümkün olmakla birlikte, gerçek dünyada mümkün değildir. Birks, Mill'in erdeme yönelik bu tavrını "domuzlara yaraşır felsefe" yakıştırmasına neden olan hazzın yapılan aşırı vurgudan kaçınmak istemesi ile temellendirir. Fakat ona göre, Mill'in burada başarabildiği tek şey, mantıksal bir intihardan ötesi değildir. Çünkü Mill burada bir paradoksun içindedir. Zira onun yaklaşımı erdemleri mutluluğun içeriği olması açısından amaç, mutluluğu temin etmesi açısından ise araç olarak kabul eder.³⁸

Bununla birlikte Birks, hazzın krallığı karşısında sadık bir hizmetkâr durumuna düşen erdemlerin, faydacı teori içerisinde nasıl uygun bir biçimde ele alınabileceğine yönelik imkânı da tartışır. Bu tartışmanın temelini, bir şeyin haz vericiliği ve acıdan hâli kılma niteliği dışında hiçbir şeyin sırf kendinde

38 Birks, *Modern Utilitarianism*, 202.

iyi ya da kötü olamayacağı kabulü oluşturur. Oysaki klasik erdem teorisine göre, erdemli davranışlar sonuçlarından bağımsız bir biçimde kendinde iyidir. Dolayısıyla ona göre, Mill birbirinin çelişkiği iki durumu uzlaştırmak gibi imkânsız bir görevi üstlenmiş durumdadır. Bu iki çelişki durumu şöyledir; birinci çelişki durumuna göre, tüm bu süreç boyunca, ahlaki failin duygu ve düşüncelerini tamamen göz ardı ederek, eylemlerin iyilik ve kötülüklerinin, ortaya çıkarma eğiliminde oldukları haz ve acı miktarlarına bakılarak değerlendirilmesinde ortaya çıkar. Birks'e göre bu yapılırken, aynı eylem için sonraki bütün durumlarda aynı, sabit, belirli tür haz ve acıların ortaya çıkacağı varsayılmakta ve bu öngöründe ahlaki failin duygu durumu tamamen göz ardı edilmektedir. Buna ek olarak, belirlenen haz ve acının sabitliğini benimseyecek bir karakter ve irade gelişimi de talep edilmektedir. Fakat sürecin sonunda, erdemli davranmayı alışkanlık haline getirmiş olan ahlaki fail için erdem, mutluluğun bir parçası olarak tanıtılmaktadır. Ancak tüm bu süreçte ön görülen eğitim, haz ve acı temelli bir biçimde yapılmaktadır. Bir başka ifadeyle ahlaki fail için öngörülen doğru eylemin niteliği haz ve acı üzerinden tasvir edilmektedir. Bu durumda da Birks'e göre problemin başlangıcına dönüşmekte ve erdem bir kez daha haz karşısında dizlerinin üzerine çöktürülmektedir.³⁹

İkinci çelişki durumu ise erdemli davranışlara yönelik fayda ilkesi temelinde yapılan tanımlarda, erdemli davranışların ortaya çıkardığı haz miktarına yapılan vurguda ortaya çıkar. Birks'e göre Mill, fazlaca haz çıkarma temelinde yapılan bu erdemli davranış tanımının fayda ilkesiyle uyumlu olduğunu düşünür. Bir başka ifadeyle Mill'e göre eylem ne kadar haz ortaya çıkarıyorsa, o kadar erdemli davranış olmak durumundadır. Mill, insanların alışkanlıkla eylemlerin sonucuna bakmadan doğru eylemi yapmaktan haz alabileceklerini ve ayrıca bu tür bir zihin durumunun oldukça faydalı olduğunu, bu zihin durumunun elde edilmesine yönelik talep ile bu erdem tanımı arasında bir uyum sorunu olmayacağını düşünür. Birks'e göre bu tanımdan hareketle, eğer erdemün özü, eylemin haz verici sonucuna bağlıysa, bu durumda alışkanlığa dayalı erdemün faildeki özü, bu tür sonuçların amaçlanmasına bağlıdır. Bu amaç her nerede olursa olsun, orada hiçbir erdem olmaz. Çünkü Birks'e göre haz verici ve iyi sonuçları ortaya çıkaran eylemleri yapmak erdemli olmak değildir. Eğer eylemin hazla olan bu ilişkisi tesadüfî ise eylem ahlaki de değildir. Zira burada istek yoktur, amaç ya da ortaya çıkması gereken şeyi gaye edinmek de yoktur. Bu durumda Mill tarafından betimlenen alışkanlıklar, erdem olarak isimlendirilemez. Olsa olsa cimrinin tutkusunda olduğu gibi "tutku" olarak isimlendirilebilir. Çünkü cimri, paranın araçsal değerini unuttuğunda, alışkanlıkla paranın sırf kendisini arzular. Birks'e göre

39 Birks, *Modern Utilitarianism*, 207-208.

bu durumda, ahlaki erdemlerin yerine, değersiz bazı rutinler geçer. Tıpkı kendilerini çöllerin kumlarında kaybeden ve tamamen gözden kaybolan nehirler gibi.⁴⁰

Açıkçası Birks, meseleyi doğru bir noktadan yakalamış görünür. Zira erdem ile haz arasında başvurduğu kral-hizmetkâr analojisi, Mill'in içinde bulunduğu çıkmazı oldukça net biçimde ortaya koyar. Mill, kişinin erdemi arzulaması için eğitime dayalı bir gelişim süreci öngörse de problem daha derinlerdedir. Mill'in kastettiği bu süreç ne kadar başarılı olursa olsun, ahlaki failin erdeme yönelik arzusunun temelinde hep haz var olmak zorundadır. Çünkü Mill'in sistemi bunun dışında bir alternatif izin vermez. İstenilen eğitim süreciyle elde edilecek olan sonuç sadece erdeme yönelik olan bu arzusun arka planında bulunan haz fikrinin buharlaşması ve zamanla görünmez olmasıdır.

Graham, Mill'in yaklaşımının ahlaki ikilem durumlarında ahlaki faile yol gösterme noktasında da ciddi problemlere neden olabileceğini savunur. Graham'a göre mutluluk ile mutluluk dışındaki şeylerin birbirleriyle çatıştığı bir gerçektir. İşin ilginç tarafı, bu çatışma durumlarında mutluluğu seçmemiz gerektiğini varsayacak bir neden de yoktur. Graham bu düşüncesini bir örnek üzerinden ifade eder. Farz edelim ki ölmekte olan bir adam var ve ben bu adama öldükten sonra eşine, ailesine, arkadaşlarına karşı yapmış olduğu sadakatsizlikleri onlara anlatacağıma dair söz veriyorum. Ancak şunu da biliyorum ki eğer sözümü tutarsam, sözümü tutmamdan ötürü ölen adam herhangi bir haz almayacak, eğer sözümü tutmazsam da bundan ötürü herhangi bir acı duymayacak (ölümden sonraki yaşamı görmezden gelelim.). Fakat buna karşılık, eşi, ailesi ve arkadaşları duydukları şeyler nedeniyle üzülecekler ve belki de bunlardan ötürü büyük utanç duyacaklardır. Bu durumda iki seçeneğim vardır; ya sözümü tutacağım ve erdemli davranacağım; çünkü yalan söylememiş olacağım ya da sözümü tutmayacağım, erdemli davranmamış olacağım; çünkü yalan söylemiş olacağım. Birinci durumda diğerlerinin acılarına karşı kendi iç huzurum, ikinci durumda ise kendi iç huzursuzluğuma karşı diğerlerinin utanç ve hayal kırıklıklarından kurtulmaları söz konusudur. Graham bu durumda Mill'in birinci seçeneği seçeceğini söyler. Fakat o, Mill'in bu seçimini kendi sistemi içerisinde kalarak tutarlı biçimde temellendiremeyeceğini düşünür. Çünkü bu seçimde ortaya çıkacak diğer insanların acısı hala Mill'in açıklaması gereken bir sorun olarak kalacaktır. Dolayısıyla o, bu erdem anlayışıyla Mill'in mutluluğun üstünlüğünü tam olarak ortaya koyamayacağını düşünür.⁴¹

Kanaatimizce her ne kadar Graham, bu ikilemde Mill'in birinci seçeneği seçeceğini düşünse de bunun bir garantisi yoktur. Çünkü yapılacak olan haz-

40 Birks, *Modern Utilitarianism*, 209.

41 Graham, *Eight Theories of Ethics*, 157-158.

acı karşılaştırmasında bazı durumlarda erdemli davranışın zıddına davranmak da fayda ilkesine uygun davranmak anlamına gelebilir. Aslına bakılırsa, fayda ilkesinin asıl işlevselliği ve diğer teoriler karşısında kendisini ön plana çıkaran yönü, bu tür ikilemlere pratik çözümler üretmesinde yatar. Dolayısıyla erdeme daimi bir bağımlılık fayda ilkesi için geçerli bir durum değildir. Zaten fayda ilkesine yapılan en temel eleştiri de bu noktadan gelmektedir. Bu bağlamda Graham'ın Mill'in tercihini gerekçelendiremeyeceğine yönelik eleştirisi bize göre, erdem temelli bir yaklaşımla mesele ele alındığında gerekçelendirilemeyeceği şeklinde okunmalıdır. Yoksa fayda ilkesinin daha naif bir yorumuna sahip olan Bentham için bu tür ikilemler karşısında karar vermek oldukça kolaydır. Çünkü verilen tüm kararlar haz-acı karşılaştırmasıyla temellendirilir. Burada Mill'i güç duruma düşüren şey, hazlar arasındaki nitelik farkı bulunduğuna yönelik yaklaşımı ve erdemi Bentham'dan çok daha fazla dikkate almış olması ve faydacı teoriye erdemi kendinde arzulanır bir şekilde dâhil etmek istemesidir.

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle denilebilir ki Mill'in erdem teorisi amaç-araç noktasında oldukça problemlidir. Bu problemin temelini, Moore'un oldukça yerinde tespit ettiği gibi mutluluk ile mutluluk haricinde insanların arzuladıkları diğer şeylerin arzulanırlığını uyumlu hale getirmek oluşturur. Eleştirmenlerin yorumlarına bakıldığında, Mill'in bu uyumu temin edebildiğini söylemek zordur. Özellikle erdemlere, insanların duydukları arzuyu açıklama noktasında Mill'in çaresiz kaldığını iddia etmek, kanaatimizce aşırıya gitmeyen bir yorumdur. Çünkü Mill, bu hususta öyle çaresizdir ki problemi çözmekten ziyade daha çetrefilli hale getiren iki alternatiften birini seçmek dışında yapacağı hiçbir şey kalmamıştır: (1) ya erdemi ortaya çıkardığı hazdan hareketle mutluluğa araç olarak kabul etmek (2) ya da ortaya çıkardığı haz ve acıdan bağımsız bir şekilde erdemın sırf kendinde arzulanır bir amaç olduğunu kabul etmek.

Birinci alternatifin kabul edilmesi, Mill'in ta en baştan beri yapmaya çalıştığı şeyin yani faydacılığın "domuzlara yaraşır felsefe" olduğunu iddia eden eleştirilerin önüne geçmeye yönelik tüm çabasını bir çırpıda yok sayması ve inkâr etmesi anlamına gelecektir. Çünkü birinci alternatif tıpkı Birks'ün iddia ettiği gibi erdemleri, para ve türevlerinin derekesine indirir ve haz karşısında dizlerinin üstüne çöktürür. Bu yaklaşım, ayrıca Mill'in hazlar arasında yapmış olduğu niteliksel ayrımı da inkâr etmesi anlamına gelir ve bu konuda eleştirdiği sefeli Bentham'la kendisini aynı pozisyona geri döndürür. Dolayısıyla erdeme yönelik haz temelli bir yaklaşım, hazlar arasındaki bu ayrımı yok saymak anlamına gelir ve Mill'i oldukça güç duruma düşürür.

İkinci alternatifin seçilmesi durumunda ise tüm ahlak sistemine şekil veren psikolojik teori inkâr edilmiş olur. Çünkü ahlak sisteminin temelini oluş-

turan insanın bencil olduğu, sadece kendi hazzının peşinden koştuğu ve acıdan kaçındığı, insanın tüm eylemlerinin temelinde haz ve acı kaygısı olduğuna yönelik kabuller artık geçerliliğini yitirir. Bunların yanında ayrıca ahlaki failin önüne iki amaç birden konmuş olur: erdem ve mutluluk. Haz ve acı temelli psikolojinin reddedilmesi nedeniyle erdem ve haz temelli mutluluğun uyuşturulması imkânı ise tamamen ortadan kalkacağından, ahlaki failin bu iki amaçtan hangisini seçeceğine yönelik bir karmaşa ortaya çıkacaktır. Söz gelimi, erdemli davranmakla mutluluğun çatıştığı bir durumda, ahlaki failin karar vermesini temin edecek herhangi bir gerekçe ortaya konamayacaktır. Bu ikircikli durumu ortadan kaldırmak için haz temelli mutluluk anlayışının yerine, erdem temelli mutluluk anlayışının benimsenmesi durumunda, bir başka ifadeyle mutluluğun erdemli olmak olduğu kabul edildiğinde ise tartışmanın zemini fayda ilkesinden çıkıp, klasik erdem teorisine kayacaktır ki bu durumda da buraya kadar yapılan tüm yorumlar anlamını yitirecektir. Çünkü ortada fayda ilkesi diye bir şey kalmayacaktır.

Kendisini bu tür bir ikilem içerisinde bulan Mill'in tercihini net bir şekilde ifade etmek, bize göre daima bir genelleme riskini beraberinde getirir. Fakat *Utilitarianism*'in genel yapısı, Mill'in felsefesi ve buraya kadar yapılan yorumlar göz önüne alındığında ve ifade edilen bu genelleme riskini de dikkate alarak Mill'in ikinci alternatifine daha yakın olduğunu söylemek bize göre mümkündür. Mill, bu tercihi yaparken erdemlerin haz temelli bir mutluluk anlayışıyla tam olarak uyumlu hale getiremeyeceğinin muhtemelen farkındaydı. Ancak yine de buna yönelik bir çaba içerisine girmiştir. Bunu, erdem hem amaç hem de araç olarak arzulanır olduğunu ileri sürmek gibi paradoksal bir duruma düşmeyi de göze alarak yapmıştır. Çünkü Mill, faydacı teori içerisinde kaldığı sürece, eninde sonunda erdeme duyulan arzuyu haz ve acı kavramları temelinde açıklamak zorunda kalacağını biliyordu. Zira genel felsefi yaklaşımı, kendisine bunun dışında bir alternatif bırakmıyordu. Ayrıca Mill'in hazlar arasında yapmış olduğu niteliksel ayırım da bu konuda kendisine küçük de olsa bir avantaj temin ediyordu. Bu avantajdan istifade ederek, erdemleri yüksek haz grubu ile para ve türevlerini de alçak hazlarla eşleştirmek suretiyle daha dar bir haz anlayışıyla faydacı teori içerisinde erdeme bir yer açabileceğini düşünmüştür.

Dolayısıyla Mill'in burada yapmaya çalıştığı şeye dair bize göre en makul yorum, onun zihninde aslında tek bir tür haz olduğu, bunun da entelektüel hazların oluşturduğu yüksek haz sınıfı olduğudur. Bizce Mill, alçak hazlar olarak nitelediği para ve türevlerinden ortaya çıkan hazları, henüz entelektüel gelişimini tamamlamamış bireylerin erdemli olmalarını temin etmek için biçimlendirici bir unsur, bir araç olarak düşünmüştür. Şu ifadeleri kanaatimizce yorumumuzu destekler mahiyettedir: "Tatmin olmuş bir domuz olmaksızın,

tatmin olmamış bir insan olmak, tatmin olmuş bir budala olmaksızın, tatmin olmuş bir Sokrates olmak daha iyidir.”⁴²

Mill, bu noktada insanların “tatmin olmak (*content*)” ile ahlaki faile amaç olarak belirlediği gerçek “mutluluk (*happiness*)” kavramlarını birbirine karıştırmalarından şikâyetçidir. O, temelde tatmin olmak ise mutluluk arasında bir ayrıma gider. Buna göre alçak hazların, bireye verebileceği tek şey hazza duyulan primitif arzunun tatminidir, oysaki yüksek hazlar bireyi gerçek anlamda mutlu eder.⁴³ Bununla birlikte, ahlaki failin erdemi, sırf erdem olduğu için arzular duruma gelmediği sürece, zihnin ideal bir duruma gelemeyeceğine yönelik yaklaşımı da bu yorumu destekler. Dolayısıyla bize göre Mill, erdemlerin arzulanırlığı hususunda ahlaki failin ortaya çıkardığı hazı ya da acıyı düşünmeksizin, erdemi seçecek duruma gelmenin ideal ahlaki failin en temel niteliği olarak belirlemiş görünür. Burada her ne kadar eyleme duyulan arzunun arka planında haz ve acı kaygısı varsa da ahlaki failin motivasyonu erdemli olmaktır. İstenilen seviyeye gelmiş olan ahlaki fail alışkanlık derecesinde erdemli olmaya yönelik ve bu yönelimde irade haz ve acıya yönelik kaygı artık ikinci plandadır.

Fakat Mill'in yaklaşımı için en makul yorum olarak gördüğümüz bu yaklaşımda da hala temel sorun erdemle hazla olan ilişkisidir. Oldukça makul olarak kabul edilebilecek olan bu yorumda bile erdem, örtük biçimde haz ve acı karşısında ikincil durumdadır. Dolayısıyla bize göre Mill'in sisteminde erdem, haz karşısında bulunduğu ikincil yani araç konumundan kurtarmanın tutarlı bir yolu yoktur. Bu konuda yapılacak olan her yorum, haz ve erdem arasındaki ilişkide tıkanacaktır ve bu ilişkide haz daima birincil, erdem ise ikincil bir öneme sahip olacaktır. Bize göre Mill'in sistemi açısından bu gerçek kabul edilmeli ve erdemle haz karşısındaki bu ikincil konumu onaylanmalıdır. Çünkü ahlak alanında, bir teorinin en önemli işlevi, içine düşülen ahlaki ikilemlerden çıkması için ahlaki faile bir takım makul gerekçeler temin etmektir. Yoksa günlük yaşantımızda zaten içinde bulunduğumuz geleneğin pratikleri birçok ahlaki ikilemi çözme konusunda bize yardım etmektedir. Faydacılığı diğer teoriler önünde güçlü kılan, ortaya çıkan ikilemlere yönelik pratik ve işlevsel sonuçlar üretmesidir. Bize göre Bentham, bu noktayı Mill'e nazaran çok daha iyi kavramıştır. Bentham, fayda ilkesinin en güçlü yönünün bu olduğunu görmüş ve haz-acı karşılaştırması ile tüm ahlaki sorunlara çözüm önerilebileceğini düşünmüştür. Bu çözümlerin erdemlerle uyumlu olup olmaması onun için ancak tâlî bir mesele olmuştur. Fakat söz konusu Mill olduğunda, o yukarıda değinilen nedenlerden ötürü Bentham'ın görüşlerini revize etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu yenileme, ister istemez fayda ilkesinin sadeliğini ve pratik işlevselliğini etkilemiştir. Mill'in bu yaklaşımı, Bentham ve

42 Mill, “Utilitarianism,” 10:212.

43 Mill, “Utilitarianism,” 10:212.

Kant'ı tek bir potada eritmek kadar başarılması imkânsız bir görevdir. Dolayısıyla tüm gayretlerine rağmen, Mill'in sisteminde erdemler ancak mutluluğa araç oldukları sürece anlamlıdırlar ve varlıklarını sürdürebilirler.

Sonuç

Mill'in erdem teorisi, içerisinde yer aldığı faydacı geleneğin genel kabullerinin bir devamıdır. İnsanın doğası gereği bencil olduğu, tüm eylemlerinde haz ve acı kaygısının bulunduğu ve mutluluktan başka arzulanır hiçbir şey olmadığı şeklindeki yaklaşımlar, Mill'in faydacı teorisinin kurucusu olan hocası Bentham'la paylaştığı ortak fikirlerdir. Bununla birlikte Bentham ve Mill arasında bazı noktalarda fikir ayrılıkları vardır. Bunlardan en önemlisi hazların tasnifi ile ilgilidir. Bentham, hazlar arasında herhangi niteliksel ayrıma gidilemeyeceğini, hazların sadece niceliksel temelde bir ayrıma tabi tutulabileceğini savunur. Bu bağlamda Bentham'a göre şiiir ile oyun oynamak arasındaki tek ayrım ürettikleri haz temelinde gerçekleşir. Bu yaklaşım Mill tarafından benimsenmez. Ona göre bu yaklaşım, faydacılığın yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır ve başta "domuzlara yaraşır felsefe" eleştirisi olmak üzere diğer tüm eleştirilerin nedeni Bentham'ın söz konusu yaklaşımıdır.

Bu yanlış anlamaların önüne geçip, faydacılığın doğru anlaşılmasını isteyen Mill, hazlar arasında niceliğin yanında nitelik temelinde de bir ayrımın yapılabileceğini savunur ve hazları yüksek ve alçak hazlar olmak üzere ikiye ayırır. Bu ayrımını gündelik yaşama aktaran Mill, bu ayrım üzerinden insanların mutluluk haricinde arzuladıkları şeyler arasında bir ayrıma gider. Bu ayrımda bir grubu erdemler oluştururken, diğer grubu ise para, ün, güç, vb. gibi şeyler oluşturur. Buna göre erdemlerden ortaya çıkan hazlar yüksek hazlar olurken, para, güç, ün, vb. gibi şeylerden ortaya çıkan hazlar ise alçak hazlardır. Mill için gerçek mutluluk ancak erdemlerden elde edilen yüksek hazlarla mümkündür. Fakat bu ayrım Mill'in amacı açısından işlevsel olsa da bir takım sorunları beraberinde getirir. Bu sorunların temelinde Mill'in haz ile arzu arasında var olduğunu iddia ettiği zorunlu ilişki bulunur. Mill'e göre bir şeyin arzullanması ancak bu şeyin haz üretmesine bağlıdır. Haz üretmeyen bir şeyin arzullanması mümkün değildir. Bu yaklaşımın doğal sonucu erdemler de dâhil olmak üzere her şeyin mutluluğa araç oldukları sürece arzulandırlar olmalarıdır. Para ve türevlerinin araçsallığı Mill için çok önemli bir sorun olmasa da erdemlerin araçsallaştırılması önemli bir problemdir. Çünkü bu durum, Mill'in amacına uygun bir durum değildir ve kendisini eleştirdiği selevi Bentham ile aynı pozisyona düşürme riski taşır.

Bu sorunun önüne geçmek isteyen Mill, her ne kadar temelde mutluluğa araç olsalar da somut bir bütün olarak düşündüğü mutluluğun en önemli içeriği olarak gördüğü erdemlerin kendinde arzulandırlar olduklarına yönelik bir yaklaşım geliştirir. Bu yaklaşım paradoksaldır; çünkü bu iddia bir şeyin aynı

anda hem amaç hem de araç olduğunu ifade eder. Yorumcular Mill'in bu yaklaşımındaki paradoksallığa odaklanmışlar ve eleştirilerini bu nokta üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu yorumculardan biri olan Moore, haz ile arzu arasında Mill'in varsaydığı gibi zorunlu bir ilişki olmadığını iddia ederken, diğer bir yorumcu West ise bu ilişkinin oldukça girift olması nedeniyle bu konuda kesin bir yargıya varmanın mümkün olmadığını düşünür.

Mill'in söz konusu tasnifi temelinde para ve türevleri dikkate alındığında, bunların sadece mutluluğa araç olmaları bakımından arzulanmaları, onun erdem teorisi bağlamında herhangi bir sorun teşkil etmez. Bu noktada Ryan ve Graham gibi yorumcuların cimri insanın bizatihi paraya sahip olmakla mutlu olmasından hareketle paranın kendinde bir amaç olabileceğine yönelik eleştirileri, bize göre Mill'i zor duruma düşüren doğru eleştiriler değildir. Çünkü her ne kadar bir noktadan sonra cimri parayı sırf kendinde arzulasa ve bu arzunun temeli artık gözden kaybolmuş olsa da cimrinin arzusunun arka planında paranın alım gücünün ortaya çıkardığı haz vardır. Bahse konu olan yorumcular bu ilişkiyi gözden kaçırmış görünmektedirler. Kanaatimizce bu noktada Mill'i zor duruma düşürebilecek herhangi bir eleştiri dillendirmek mümkün değildir. Onun erdem teorisi, para ve türevleri söz konusu olduğunda son derece tutarlı bir teoridir.

Bununla birlikte erdemler söz konusu olduğunda durum Mill açısından daha karmaşıktır. Bu noktada yorumculardan Birks'ün eleştirileri bize göre oldukça makul ve geçerli eleştirilerdir. Birks'e göre Mill'in sisteminde erdem, kral-hizmetkâr analojisiyle gayet güzel bir biçimde ortaya koyduğu gibi, haz karşısında daima ikincil bir öneme sahip olmak durumundadır. Ona göre haz, Mill'in sisteminde daima kral, erdemler ise her nasıl anlaşılırsa anlaşılсын daima hizmetkâr olmak durumundadır. Çünkü Mill'in arzu ile haz arasında kurmuş olduğu zorunlu bağ, bunun dışındaki herhangi bir yoruma izin vermemektedir.

Bu noktada Graham tarafından dillendirilen, erdeme uygun davranışların zaman zaman insanların mutluluklarının hilafına sonuçlar ortaya çıkardığı ahlaki ikilem durumlarında Mill'in erdem teorisinin işlevsiz kaldığı yönündeki eleştiriler de bize göre oldukça geçerli eleştirilerdir. Gerçekten de Mill'in erdem teorisi, bu tür durumlarda mutluluğun hilafına olan seçimleri temellendirme noktasında problem yaşar.

Sonuç olarak denilebilir ki Mill'in teorisine göre ister mutluluğun bir içeriği ister mutluluğa bir araç olarak kabul edilsin, erdemler arzulanırlığını haz ile kurduğu ilişkiden, haz verici sonuçlar üretmesinden alır. Bunun dışında herhangi bir surette erdemlerin arzulanırlığından bahsetmek Mill'in sistemi göz önüne alındığında mümkün değildir. Burada Mill'in erdemın sırf kendinde bir amaç olarak arzulanması gerektiğine yönelik yaklaşımı, paradoksal gibi görünse de bize göre bunun makul bir açıklaması vardır. Buna göre eğer

bu yaklaşım, Mill'in hazlar arasındaki tasnifi bağlamında yorumlanırsa tablo oldukça açık hale gelir. Kanaatimizce burada Mill'in kastettiği şey, gerçek mutluluğun ancak yüksek hazlarla mümkün olduğu, yüksek hazların ise ancak ve ancak erdemlerden elde edilebileceğidir. Dolayısıyla, Mill'in erdem teorisinde erdemler, ancak ve ancak mutluluğa araç oldukları sürece değerlidir. Bir diğer ifadeyle erdemler bu sistemde ancak birer araç olarak işlevseldirler. Bunun dışında erdemlerin bir değerinden ve işlevselliğinden söz etmek mümkün değildir.

Kaynakça

- Albee, Ernest. *A History of English Utilitarianism*. New York: The Macmillan Company, 1902.
- Aydın, Metin. "Jeremy Bentham'ın Ahlak Anlayışı ve Felicific Calculus." *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı III içinde*, editör Ümit Güneş, 601-617. İstanbul: İlem, 2013.
- Aydın, Metin. "Mutlu Budala mı Mutsuz Sokrates mi: John Stuart Mill'in Ahlak Teorisinin Faydacı Karakteri ve Hazları Tasnifi." *Kutadgu Bilig Dergisi*, sy. 35 (2017): 121-148.
- Ball, Terence. "Psychology, Associationism, and Ethology." *A Companion to Mill* içinde, editör Christopher Macleod - Dale E. Miller, 145-159. U.K.: Wiley Blackwell, 2017.
- Bentham, Jeremy. "An Introduction to Principles of Morals and Legislation." *The Works of Jeremy Bentham* içinde, editör John Bowring, 1:1-154. New York: Russel&Russel Inc., 1962.
- Bentham, Jeremy. "The Rationale of Reward." *The Works of Jeremy Bentham* içinde, editör John Bowring, 2: 192-266. London: William Tait, 1953.
- Birks, Thomas Rawson. *Modern Utilitarianism*. London: MacMillan, 1874.
- Crisp, Roger. *Mill on Utilitarianism*. New York: Routledge, 1997.
- Doner, Wendy. "Mill's Utilitarianism." *The Cambridge Companion to Mill* içinde, editör John Skorupski, 255-292. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Eggleston, Ben ve Dale E. Miller. *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Graham, Gordon. *Eight Theories of Ethics*. London: Routledge, 2004.
- Grote, John. *An Examination of Utilitarian Philosophy*. Cambridge: Delighton, Bell and Co., 1870.
- Hartley, David. *Observations on Man*. Florida: Scholars' Facsimiles & Reprints, 1966.
- Mill, James. *Analysis of the Phenomena of the Human Mind*. London: Longmans Greens Reader and Dyer, 1878.
- Mill, John Stuart. "Bentham." *The Collected Works of John Stuart Mill* içinde, editör John Bowring, 10: 77-115. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Mill, John Stuart. "Remarks on Bentham's Philosophy." *The Collected Works of John Stuart Mill* içinde, editör J.M. Bowring, 10: 5-18. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Mill, John Stuart. "Utilitarianism." *The Collected Works of John Stuart Mill* içinde, editör J.M. Robson, 10: 203-259. Toronto: University of Toronto Press, 1969.

- Moore, George Edward. *Principia Ethica*. New York: Dover Publishing, 1958.
- Mulgan, Tim. *Understanding Utilitarianism*. U.K.: Acuman Publishing, 2007.
- Robson, J. M. "Textual Introduction." *The Collected Works of John Stuart Mill* içinde, editör J. M Robson, 10:cxv-cxxxix. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Rosen, Frederick. *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*. London: Routledge, 2003.
- Ryan, Alan. "Mill and The Naturalistic Fallacy." *Mind* 75, sy. 299 (1966): 422-425.
- Ryan, Alan. *The Philosophy of John Stuart Mill*. London: MacMillan, 1970.
- Spence, G. W. "The Psychology Behind J. S. Mill's Proof." *Philosophy* 43, sy. 163 (1968): 18-28.
- West, Henry. *An Introduction to Mill's Utilitarian Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

John Stuart Mill's Virtue Theory and Instrumentalized Virtues

(Extended Abstract)

Metin AYDIN*

Mill's virtue theory maintains the general acceptance of the utilitarian tradition. Mill agrees with Bentham that human's nature is selfish, it always seeks the pleasure in all actions, and the only thing that is desirable is happiness. However, there are some disagreements between Bentham and Mill's theory. The most important of these relates to the classifying of pleasures. Bentham argues that no qualitative distinction can be made among pleasures; they can only be distinguished on a quantitative basis. In this context, according to Bentham, the only difference between poetry and play based on pleasure, which they produce.

Mill does not adopt this view. According to him, this approach leads to misunderstanding of utilitarianism and is the reason of "pig philosophy" criticism. As Mill wants utilitarianism to be understood correctly, he argues that a distinction can be made on the basis of quality as well as quantity among the pleasures. He divides the pleasures into two; higher and lower pleasures.

Mill, applying this distinction to daily life, makes a distinction on what people desire as well as happiness. In this distinction, one group is compromised by virtues while the other group is constituted by money, reputation, and power, and so on. Accordingly, the pleasures of virtues are highly pleasurable, while the other pleasures are lowly pleasurable. For Mill, the real happiness is only possible with higher pleasures obtained from virtues.

However, this distinction is functional for Mill's purpose. It leads to some problems about his theory. The basis of these problems lies on the obligatory relation that Mill claims to exist between pleasure and desire. According to Mill, the desire for something depends on the pleasure produced by this thing. It is not possible to for something to be desired unless it produces pleasure.

Natural consequence of this approach is that, everything is desirable as long as it is a means to happiness, including virtues. Although the instrumentality of money and derivative products is not a big problem, the instrumentality of virtues is a quite important problem for Mill. Because this is not an

---

* Res. Asst. Dr., Sakarya University Faculty of Theology (metina@sakarya.edu.tr).

appropriate situation for his purpose and there is a risk for holding the same position like Bentham.

Mill, wishing to avoid this problem, develops a new approach. According to this approach, although virtues are means to the happiness, they are desirable in themselves. This approach is paradoxical; because this claim states that something is both an end and a means to happiness simultaneously. The commentators have focused on the paradox of this approach and have pointed some criticisms against this issue.

Considering money and derivative products on the basis of Mill's distinction among pleasures, desirability of them in terms of being a means to happiness is not a problem in the context of his theory. When the virtues come into question, the situation is more complicated. Virtue in Mill's system always has to have a secondary significance by comparison with pleasure. Pleasure is always a king in Mill's system, and no matter how the virtues are understood, they are always servant. Because the obligatory relation that Mill has established between desire and pleasure does not allow any interpretation beyond this.

At this point, the criticisms related to Mill's virtue theory's inability to function in moral dilemmas and actions in conformity with virtues sometimes result in contrary to people's happiness, are also quite valid critics for us. Indeed, Mill's virtue theory has a problem on justification of choice which is contrary to personal happiness in such situation.

As a result, it can be said that according to Mill's theory, whether the virtues are accepted as the content of happiness or as a means to happiness, they take their desirability from producing pleasurable results and the relation with pleasure. When Mill's theory is considered, it is not possible to mention the desirability of virtues in any other way. Although Mill's approach about justifying of the virtue as an end in itself is paradoxical, for us there is a plausible explanation. If this approach is understood in the context of the distinction among the pleasures, his view becomes clearer. For us, Mill thinks that the real happiness can only be attainable by means of higher pleasures and they can only be attainable from virtues. Therefore, in Mill's virtue theory, virtues are valuable only as long as they are means to happiness. In other words, the virtues are functional if and only if as a means to happiness in this system. Apart from that, it is not possible to mention the value and functionality of the virtues.